

ОСОБЛИВОСТІ ЕПІЧНИХ ТВОРІВ КІПРСЬКИХ АШУГІВ

У літературній спадщині кожного етносу є шедеври, які, попри їхнє давнє виникнення, не лише продовжують вражати сучасного читача своєю масштабністю, а й зацікавлюють історією та самобутністю народу, психологією його творчості. До таких творів у турецькому письменстві, як і в усіх інших тюркських та східних літературах, належать дастані. Метою цієї роботи є аналіз поняття *дастан*, дослідження історично та культурно багатого фольклорного матеріалу кіпріотів, який повною мірою представлений саме у дастанах.

Поясненням надзвичайного інтересу до турецьких дастанів є величезне значення цих творів у духовному житті турків, їх історії та культурі. У класичному розумінні дастані – це епічні твори у фольклорі та літературах Близького, Середнього Сходу та Південно-Східної Азії, сюжетні вірші та великі за обсягом поеми героїчного характеру.

У Давній Греції твори, за структурою схожі на дастані і виконували під музичний супровід, називались *epos* (у перекладі з грецької – “слово”, “оповідання”), на Заході вони отримали назву “епопея” (*epope*). У тюркській культурі, зокрема в усній народній творчості, вірші, подібні до дастанів, ще називаються *кочаклама* [Çobanoğlu 2000: 36]. Цей жанр зустрічається в давній творчості огузів та кипчаків – “*Kitap-i-Dede Korkut*” (“Книга мого діда Коркута”), “Манас” тощо. У словниках турецької мови дастан визначають як оповідання (*hikâye*), пригоду (*sergüzeşt*) чи казку (*masal*), написані в віршованій формі, або просто оповідання (*hikâye*) [Çobanoğlu 2000: 1]. Розгляд слова “*dastan*” з погляду його етимології, можна зробити висновок, про його перське походження, і хоча достеменно не відомо, хто саме ввів його в літературний ужиток, є думка, що до загальнонародної мови воно потрапило з мови літератури Дівану, яка у IX-XI ст.ст. зазнала впливу перської літератури. Не може не зацікавити й той факт, що другим ім’ям Зала, батька Рустема, одного з головних героїв відомого перського дастана Фірдоусі “Шахнаме”, було *Dâsitan*. [Kabaklı 1994: 1]. Взагалі у тюркських мовах зустрічаються такі відповідники цієї назви: в азербайджанській “*dastan*”, казахській “*dastan*”, киргизькій “*dastan*”, узбецькій “*dâstân*”, татарській “*dastan*”, туркменській “*dessân*”, турецькій “*destan*” та уйгурській “*dastan*” [Yardımcı 1999: 1].

Дастані мають переважно віршовану форму. У Туреччині вони виконуються озанами та ашугами під акомпонемент саза. В інших тюркських народів виконавців дастанів ще називають бакші або дастанчі; з музичних інструментів, під супровід яких виконуються дастані, також відомі такі, як дутар, домбра та кобуз. З творчістю ашугів та озанів пов’язані давні епічні сказання, пісні про дружбу, боротьбу народу за незалежність. Є певна різниця між ашугами та озанами. Тюркським словом “озан” (“*ozan*”) народних співців називали ще в давні часи. Це були поети, твори яких передавалися з покоління в покоління, та часто людська пам’ять не зберегла їхні імена. Озани, окрім того, що розповідали дастані, займалися і магією. Пізніше, з прийняттям ісламу, потреби у чаклунстві озанів майже не залишилось, а заняття такого роду стало навіть уважатися принизливим для самих співців. До того ж іслам – релігія, яка забороняє чаклунство, магію, звернення до потойбічних сил. Отож, з часом співці-озани зникають із тюркського культурного середовища, а пізніше, починаючи десь з XIV-XV ст., їх місце займають ашуги (“*aşıklar*”). У давнину ашуги поодинокі чи з іншими музикантами подорожували країною, зупинялись у містах чи селищах і розповідали свої власні дастані або популярні в народі твори інших співців. Але в кожному новому для них селищі ашуги могли розповідати дастані лише з дозволу місцевих співців. В останніх рядках твору виконавець дастана завжди називав ім’я автора, що допомогло зберегти до нашого часу імена багатьох відомих ашугів, серед них Короглу, Караджаоглан

(ашуги XVI-XVII ст.). Ця традиція існує й донині. І в давнину, і сьогодні однією зі знакових подій у житті ашуга лишається дійшме – змагання. Суть цих змагань – складання віршів-пісень експромтом. Так, один з ашугів розпочинає змагання співом одного куплета-строфи на певну тему. Другий повинен продовжити куплет, не лише розвиваючи запропоновану тему, а й дотримуючись розміру та рими вірша, яка поєднує строфи. А для ускладнення мистецьких змагань співці у віршованій формі загадують один одному загадки або співають по одному куплету *кошма* – трьох-п'яти рядкові народні вірші про кохання, природу, смерть, мужність тощо. Для кожного жанру пісень ашуг підбирає чи створює мелодію, яка б відповідала розміру вірша. Звичайно для тієї чи іншої пісенної форми в тюркському мелосі існують свої традиційні мелодії, які передаються з покоління в покоління, хоча і з певними імпровізаційними нашаруваннями.

Основним джерелом сюжетів дастанів стали переважно реальні історичні події. Тож більшість дастанів є важливим джерелом для вивчення давньої історії тюрків, а особливо періодів утвердження національної незалежності, про які майже не лишилося жодних писемних згадок. Попри це необхідно зауважити: сюжет дастанів, можливо, колись і можна було б сприймати як достеменний історичний факт, однак з часом він, переходячи з уст до уст, від покоління до покоління, зазнавав змін, набуваючи рис легендарності, казковості, у такий спосіб гублячи реальність зображення подій.

У наш час ми звикли дивитись на дастани головню як на легенди, які розповідають про розмаїті події – конкретні історичні факти та явища, наближені до реальних подій, пов'язані з віруваннями людей у божественні, надприродні сили, які керують усім світом, посилають на людей блискавиці та громи, караючи їх чи попереджаючи про небезпеку. Звичайно, тут на згадку спадає відома у сучасному світі давньоукраїнська героїчна поема XII ст. “Слово о полку Ігоревім”, яку в турецьких літературних джерелах, як не дивно, називають саме дастаном [Yardımcı 1999: 7]. І хоча у цій поемі оповідь іде про реальні події доби Київської Русі, що дає нам підстави називати “Слово” історичним твором, але в художній тканині оповіді автором використана фольклорна образність, поєднана з багатьма елементами вірувань у магію, в надприродні сили (серед них затемнення сонця символізує пересторогу богів про невдачу, що спіткає Ігоря у битві). Це змушує нас дивитись на твір як на легенду, на вигадку, тобто як на те, що насправді не відбувалось або у що важко повірити.

Традиція створення дастанів сягає періоду, коли тюрки ще не прийняли ісламу. У найдавніших дастанах яскраво зображено та описано погляди тогочасного суспільства на створення світу, його будову та закони, в них є численні розповіді про божественне походження тюрків, про богатирів. Ці дастани більше схожі на легенди, а не на історичні оповіді: головні герої творів часто досягають своєї мети з допомогою богів, але в кінці твору вони у більшості випадків гинуть. На жаль, ці твори в своїй більшості з цих творів не були записані і довгий час існували лише в усній формі. З часом багато тюрських дастанів було втрачено, і тільки деякі відомі нам з книги “Divân-i Lügati't Türk” (Махмуда Кашгарського XI ст.) та з арабських, китайських, іранських джерел, які, на жаль, не містять повного тексту творів, а лише їх короткий переказ. Тюрські дастани пізнішого періоду (вже після прийняття ісламу) широко розкривають тему виникнення незалежних держав тюрків (“Ергенекон”, “Манас”).

У Туреччині традиція створення народними співцями дастанів дійшла й до наших часів. Цей жанр народної літератури в останні століття набуває загальнонаціонального характеру, пишуться нові твори, які описують яскраві сторінки життя народу. Досліджуючи ці твори, можна вивчати сповнену драм та трагедій історію турецького народу. Серед творів турецького героїчного епосу значне місце посідають кіпрсько-турецькі дастани.

Кіпрсько-турецькі дастани – це творчість, яка спонукає нас дивитись на широковладний епічний жанр зовсім іншими очима. Дастани Північного Кіпру не схожі на легенди, а надто на казки. І хоча герої цих творів наділені надлюдською, казковою си-

лою, вмінням, однак кіпрсько-турецькі дастани змальовують справжні події, котрі відбувалися ще кілька століть тому і залишили помітний відбиток у житті народу. Попри деякі історичні неточності, часом довільне зближення у їхніх творах далеких за часом подій і т. ін., можна дивуватись з тверезо-реалістичного характеру розповідей кіпрсько-турецьких дастанів.

Дастані турків-кіпріотів здебільшого є творами, пов'язаними з конкретними історичними особами або з важливими історичними явищами й епохами. Часте звернення у дастанах до вічної теми незалежності турків-кіпріотів є провідною рисою кіпрсько-турецького історичного епосу. Патріотизм, безмежна, дійова любов до батьківщини у творах виявляються, насамперед, у зображенні збройного опору захисників незалежності і свободи загарбникам і поневолювачам. Ці теми домінують у дастанах, які описують події XVI ст. ("Кіпрський дастан" Ф. Федаї та "Османський султанат" Махмуда Ісламоглу), і в тих, які передають ще зовсім недавні події середини XX ст. ("Дастан селища Еренкой" (Октай Оксузоглу), "Мехметчик та Кіпрський дастан", "Кіпрський дастан" (Бюлент Февзіоглу)). Дастані цього ряду часто закінчуються загибеллю героя чи героїв.

Серед творів кіпрсько-турецького героїчного епосу дастан "Кіпрський дастан" (Бюлент Февзіоглу "*Kıbrıs Destanı*") привертає найбільшу увагу сучасників. Описуючи події давньої та новітньої історії Кіпру, цей твір є надзвичайно цікавим в аспектах історії та літератури. У цьому творі відчувається велика любов автора до своєї Батьківщини, а також смуток та жаль, який викликають гіркі події, що ніколи не оминали цей острів:

*Hangi güzelliğini yazayım senin
Yüzyıllardır hep kanla sivanmadın mı?..
Heveslerimiz sende gizli
Sevdalarımız...*

*Про яку красу твою мені розповісти?
Століттями чи не ти втирався кров'ю?..
Всі наші бажання приховані в тобі,
Наша любов.*

"Краса", що "втиралась кров'ю" – вже з перших рядків дастана розуміємо наскільки трагічною була історія кіпрського народу, який пережив століття воєн. Боротьба за острів ніколи не вщухала: "Тоді, коли одна війна закінчується, інша починається...", – пише автор. Війни, тисячі знівечених людських життів – така доля Кіпру. Спочатку готти, потім хети, фінікійці, асирійці, греки, перси, римляни, візантійці володіють "стомленим Кіпром". І – нарешті – спокій, який кіпріоти отримали лише з приходом "з батьківщини співців Гомера та Юнуса, з батьківщини орлів" турків. Завдяки туркам, стверджує дастан, на острові запанував спокій, розвивається землеробство, вирости помаранчеві сади. Але "стомлений Кіпр", який "роками не знав, що таке війна", знову втягнутий у війну – російсько-турецьку. А пізніше острів стає колонією Англії. Про це автор говорить алегорією вірша: "правителем, якого прислали, був англійський прапор", без душі, розуму, почуттів. Та в жодній війні завойовники не були переможцями: в серцях кочівників, нащадків наймогутнішої імперії не згасала віра в перемогу та звільнення, вони „...створили покоління, яке стане владарем своєї батьківщини...".

Не настільки страшна війна з іншими державами, як війна всередині власної країни. Вона посіяла ворожнечу серед людей, які нещодавно були друзями, страждання молоді, розбиті серця хлопців та дівчат, які, не розуміючи причин цієї ворожнечі, опиняються по різні сторони фронту і в одну мить стають ворогами. І Бюлент Февзіоглу тонко відчуває цю трагедію. А у дастані перед нами постає острів, де роками мирно жили турки з урумами, який тепер перетворився на зону бойових дій:

*Başlar ölüm... başlar acı... karanlık...
Başlar tehdit... başlar göçler... ayrılık...
Eşkiyadır, yollar keser EOKA
Çok tabutlar kaldırdık,
Kan-barut deryasından...
Ve kendi yurdumuzda, olduk birer mülteci...
O yıllar zor yıllardı unutmak mümkün değil
Gencecik düşenleri, kaldırmak mümkün değil...*

*Розпочинається смерть... розпочинається біль...темрява...
Розпочинається загроза... розпочинається переселення... розлука...
Розбійництво ЕОКА...
Роками нас, турків, не вважали за народ...
Багацько трупів підійняли з моря крові та пороха...
Та на власній батьківщині в мить стали біженцями...(турки)
Ті роки були важкими роками, забути неможливо.
Молодих, які померли, неможливо оживити...*

У своєму творі Бюлент Февзіоглу називає Кіпрську республіку „слабкою дитиною”, точніше – лише ідею республіки, яка насправді не існувала. “Три роки ми переносили немічну дитину у наших долонях”, – пише він. Автор описує непереможність кіпріотів, їхню самозавзятість та самопожертву, на яку вони здатні заради захисту своєї Батьківщини. І нарешті довгоочікувана перемога 20 липня 1974 р. (саме ця дата зазначена у дастані) – день перемоги кіпріотів. Бюлент Февзіоглу вірить у майбутнє, в якому “діти липня ростуть без барикад”, вони вільними житимуть у незалежній державі:

*Özgürlüğe merhaba merhaba şarkılara
Tarladaki tohumla berekete merhaba...
Cumhuriyet tadına biz sizinle varmışız
Biz sizinle varız hep
Merhaba Türkiye’me
Merhaba..
Merhaba..*

*Привіт незалежності, привіт пісням,
Привіт плодючості зерна, яке на полях.
Ми з тобою відчули незалежності смак
Ми з тобою завжди
Привіт моїй Туреччині...
Привіт...
Привіт...*

Дастан “Мехметчік та кіпрський дастан” Махмуда Ісламоглу змальовує визвольну боротьбу турецьких кіпріотів проти англійського поневолення. У цьому творі йдеться про палке прагнення народу перемоги над ворогом, про його неймовірні зусилля, незламність у боротьбі. Дастан прославляє революціонерів, учасників мехметчіку – революційного руху на захист турецьких кіпріотів, що виник та діяв у 70-х роках ХХ століття на Кіпрі у відповідь на діяльність терористичної організації ЕОКА¹, які боролись проти окупантів-англійців. Революціонери захистили кіпріотів, бо

*Tanrım sana güç verdi
Ta ezelden ebede*

---

¹ Організація, яка боролась за ЕНОСІС (приєднання Кіпру до Греції шляхом знищення всіх турків на острові) – авт.

*Senin kıvılcımındır
Sıçrayan Mücahide...
Мій Господь дав силу тобі.
З давніх часів,
Коли ти ще народився,
Искра твоя промайнула повз революціонера...*

Цими словами автор наголошує на волелюбстві кіпрського народу, який століттями готувався до боротьби за незалежність і нарешті отримав всі можливості для цього. У творі поруч з возвеличенням борців за справедливість лунають заклики-поради до правителів острова, як саме необхідно керувати Кіпром, як досягти миру та спокою на цій землі, “*Не відділяючи раси, Керуй Століттями (Кіпром)*”, – проголошує автор та звеличує „золоті віки” в історії Туреччини. А пізніше Махмуд Ісламоглу розкриває причину всіх негараздів на острові: “*Ти розділив людей, Й у ту мить розпочалося страждання*”, і знову “*століттями нещадно проливалась турецька кров*”. Уся земля Кіпру змішана з кров’ю турків, але революціонер, уособлення всього турецького війська, наділений надприродною силою, століттями не здавався, виборював права кіпріотів. “*Йдучи вперед, революціонери показали дорогу*”, вони вели народ за собою у боротьбу, гинули, але “*З честю дивились на своїх онуків*”, вірячи у перемогу та незалежність Батьківщини.

Одну з найголовніших сторінок історії турецького народу відкриває Кемаль Ататюрк² – творець нової Туреччини, її нових правил та законів, лідер, ім’я якого й зараз залишається на устах у кожного турка. Про Ататюрка складено багато літературних творів та дастанів, в яких розповідається про життя та смерть народного героя, бажання й цілі великого лідера, про визвольну війну, яку він очолив, та любов, яку народ плекав до нього. Серед дастанів про Ататюрка – дастан відомого уйгурського³ ашуга Хараламбос Азінаса “Життя та смерть Кемалю Ататюрка” є чи не найвидатнішим. У цьому дастані народний співець розповідає про життя Ататюрка, починаючи від народження й до останніх днів його життя. Смерть Ататюрка принесла великий смуток не лише Туреччині, а й усьому світові. Велика любов кіпрських турків до Кемалю Ататюрка – це загальновідома істина. Цей дастан, написаний грецькою мовою, спочатку було переписано турецькою абеткою, а потім і перекладено турецькою мовою. Азінасу, греку за походженням, вдалося написати твір, який зворушує душу всіх, незважаючи на те, турок це чи грек. Адже століттями на о. Кіпр точиться боротьба між урумами та кіпріотами. Уруми – християни, які завжди виступали за об’єднання о. Кіпру з Грецією, кіпрські турки прагнули опинитись у складі Туреччини. Втім

*В молитві всі – і грек, і турок,
Аби живий був Ататюрк.*

Одразу після появи дастана “Життя та смерть Кемалю Ататюрка” його автор змушений був емігрувати, оскільки годі й уявити, щоб грек написав такі палкі слова любові про Ататюрка:

*Sen ölmedin Kemal, ölümsüzsün
Yaşıyorsun ve herkes hayrandır sana
Dost yüreklerdedir senin yerin
Sen unutulmazsın
Adın unutulmazdır.*

*Ти не помер, Кемаль, безсмертний ти!
Живеш, і кожен є з тобою,
І кожне серце серед бою
Несе твій образ*

² Перший президент Турецької Республіки; в перекладі з турецької Atatürk – Батько турків.

³ Греки, які живуть на о. Кіпр.

*У світу!
Ти незабутній,
Твоє ім'я живе навіки.*

Навіть зараз нам достеменно не відомо, чи повернувся пізніше на свою рідну землю Азінас. Дастан “Життя та смерть Кемаля Ататюрка” мав стати першим кроком у налагодженні дружніх та близьких стосунків між турецьким та урумським народами, які багато поколінь відчували один до одного лише гнів та ненависть.

Але кіпрсько-турецькі дастани репрезентовані не лише героїчними творами, а й повчальними. Незліченну кількість творів у турецькій народній літературі було написано на тему взаємин батьків та дітей, яка постійно є гострою у суспільстві. Ця тема розкривається в дастані „Дастан ліношів”. Цей побутовий повчальний дастан позначений високою моральною чистотою. У дастані з гумором описується трагічний розрив між батьком та сином, унаслідок якого син нехтує почуттями, принципами батька. Намагання старого навчити сина праці, дати йому освіту лишаються марними:

*Küçükken onu okutmak istemişim
Gayretim boşa gitti yazmayı da bilemez
A harfine bakarken, bu “yengeçtir” diyordu
Kahkahayla gülerek alaylar atıyordu
Onu okuldan alıp değirmene oturttum
Baktım ki iş yapmaya yoktur hiç merakı...*

*Коли він був малим, я хотів дати йому освіту,
Мої старання пішли нанівець, він навіть не навчився писати.
Дивлячись на літеру “а”, каже, що це “краб”.
Розриваючись від сміху, насміхається над усіма.
Я забрав його зі школи та віддав мірошнику.
Побачив, що й тут немає ніякої цікавості до роботи.*

Син байдужий до бажань батька, не цінує його праці, байдикує, витрачає придбане батьком майно.

Кіпрсько-турецькі народні твори морально-повчального типу („Дастан ліношів”, „Дастан про півня”, „Дастан про слова кішки”) пройняті гуманізмом, містять багатовіковий життєвий досвід народу, відзеркалюють світогляд і менталітет кіпрських турків. Написані з метою повчання, дастани непомітно, але набагато краще, ніж писані закони, століттями виховували у народу любов до рідного краю, повагу до свого роду, батьків.

Кіпрсько-турецькі дастани – один з найбагатших літературних здобутків турецької народної літератури. Ці пам'ятки несуть у собі ідеї національного самоствердження, патріотизму, втіленого у поетичній формі зразкового національного характеру, вони були і залишаються сьогодні палким заклик до боротьби за незалежність. Ашуги в Туреччині, століттями створюючи фольклорну енциклопедію думок та почуттів народу, зберігали історичну пам'ять багатьох поколінь. Дастани, розповідаючи про страждання, мрії, прагнення турків-кіпріотів, про їхні зусилля у побудові власної держави насамкінець утверджують ідеали і сутність всієї нації.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні дастанів кіпрських ашугів у контексті турецького народного епосу, порівнянні основних рис головних героїв, дослідженні менталітету кіпріотів та турків.

Література:

1. *Atun Suna*. Bülent Fevzioğlu. Kıbrıs Türk Halk Edebiyatında Destanlar ve Ağıtlar üzerine Bilgiler – Belgeler – Araştırmalar. – Ankara, 2003. – 430 s.
2. *Çobanoğlu Özkul*. Aşık Tarzı Kültür Geleneği Ve Destan Türü. – Ankara, 2000. – 386 s.
3. *Kabaklı Ahmet*. Türk Edebiyatı. – İstanbul, 1994. – 620 s. 4. *Yardımcı Mehmet*. Destanlar. – İzmir, 1999. – 70 s.